

Tom Ericsson

Kvinnor i facklig kamp. En studie av Föreningen kvinnor i statens tjänst 1904–1912

Inledning

Den kvinnliga arbetskraften var långt in på 1800-talet hänvisad till arbete i hemmet och i jordbruket, men genom industrialismens genombrott under 1800-talets senare hälft öppnades nya arbetsområden utanför de traditionella, främst inom den starkt expanderande industrin, men även inom den offentliga sektorn. Inom den senare var det i huvudsak tre yrken, där kvinnorna kunde finna sin bärgning, nämligen som sjuksköterskor, barnmorskor och folkskollärare. År 1870 utgjorde dessa grupper tillsammans ca 4 500 personer eller ca 7 % av samtliga offentligt anställda.¹ Inom den övriga delen av den offentliga sektorn var kvinnorna helt utestängda och det skulle dröja till 1800-talets sista årtionden innan några kvinnor anställdes inom offentlig förvaltning. Men redan vid 1900-talets början hade andelen kvinnor bland de offentligt anställda ökat till ca 28 % eller 20 800 personer.² I förhållande till den totala andelen kvinnor bland den yrkesutövande befolkningen under perioden 1870–1900 var ökningen på den offentliga sektorn relativt blygsam.³

Statens efterfrågan av kvinnlig arbetskraft var en följd av dels nya tekniska landvinningar på telefonins och telegrafins område, dels introducerandet av skrivmaskinen. De första statliga institutioner som anställde kvinnlig arbetskraft var de affärsdrivande verken, främst Telegraf- och Postverket och Statens Järnvägar. Kvinnornas inträde i statens tjänst motiverades främst utifrån ekonomiska skäl. Kvinnorna var en betydligt billigare arbetskraft än männen och de krävde inte samma befordringsmöjligheter, eftersom de inte i lika hög grad som männen var familjeförsörjare.

När de nya telefonist- och telegrafisttjänsterna inrättades sattes till en början kompetenskraven högt. Detta gjorde att främst kvinnor ur den högre medelklassen och överklassen kunde komma ifråga, eftersom deras utbildningsnivå i allmänhet var högre än andra samhällsgruppers. För arbetsgivaren – staten – fick emellertid de fastställda kompetenskraven en oanad effekt. De kvinnor som rekryterades ställde högre löneanspråk för att kunna leva upp till den roll som förväntades av en kvinna i medel- och överklassen. Detta medförde att bl a Telegrafverket lade om sin rekryteringspolitik, för att kunna sänka lönerna.

Motivet framställdes mycket tydligt av den dåvarande chefen för Telegrafverket, Erik Storckenfeldt, som ansåg att man skulle rekrytera ”personer med mindre anspråk på samhällsställning och lefvebröd (och) I stället för en . . . svagt avlönad och iföljd deraf missbelåten telefonistklass i tjenstemannagraden, skulle man erhålla en fullt tillräckligt aflönad med betjeningsgrad, tillfreds med både sina göromål, sin aflöning och sin samhällsställning”.⁴

Motiveringen var inte på något sätt unik för den svenska statsförvaltningen vid slutet av 1800-talet. Vi möter samma inställning också i t ex Storbritannien. Redan 1875 i samband med en omorganisation av Post Office yttrade en för ändamålet tillsatt kommission, att ”women are well qualified for clerical work of a less important character, and are satisfied with a lower rate of pay than is expected by men similarly employed. We, therefore, see no reason why the employment of female Clerks should not be extended”.⁵

I Storbritannien var man emellertid intresserad av, att anställa kvinnor ur medelklassen, eftersom dessa ofta hade goda färdigheter i rättstavning, medan t ex män ur arbetarklassen eller den lägre medelklassen inte hade lika goda kunskaper i detta avseende. Inom Post Office hade erfarenheterna visat att telefonist- och telegrafisttjänsterna hade attraherat, dels ”male operators from but an inferior class of the community”, dels ”female operators from a superior class”.⁶ Kvinnorna var dock att föredraga, eftersom de dessutom skapade en annan anda inom Post Office.⁷

Det fanns emellertid också andra skäl som gjorde att staten tog den kvinnliga arbetskraften i anspråk. Ett sådant skäl var att kvinnorna ansågs engagera sig fackligt i mindre utsträckning. I t ex Storbritannien tillmättes denna aspekt en stor betydelse. En engelsk ämbetsman uttryckte sig på följande sätt, när han pläderade för ett större utnyttjande av kvinnlig arbetskraft: ”They are also less disposed than men to combine for the purpose of extorting higher wages, and this is by no means an unimportant matter”.⁸ Liknande argument förekom även i Sverige, men först långt senare.⁹

När kvinnorna fått tillträde till statliga befattningar inom de affärsdrivande verken öppnades också portarna till den svenska statsförvaltningens övriga ämbetsverk och myndigheter. I dessa kom införandet av skrivmaskinen att få en avgörande betydelse. Det renskrivningsarbete som förekom inom den statliga förvaltningen hade dittills utförts av ämbetsverkens och myndigheternas ordinarie och extra-ordinarie amanuenser. Dessa kom nu i mycket stor utsträckning att ersättas av kvinnor, mot arvodesersättning och utan rätt till semester, ersättning vid sjukdom och pension, vilket tillkom övriga statstjänstemän i ordinarie befattning.

Vid sekelskiftet hade dessa s k biträdesbefattningar ökat till ca 500 stycken och de innehades till största delen av kvinnor. Biträdenas huvudsakliga arbetsuppgifter var av underordnad natur och arbetet präglades ofta av stress, enformighet och graden av manuellt arbete var påfallande. För tjänsterna krävdes ingen nämnvärd utbildning eller kompetens utöver att man var skrivmaskinskunnig. En samtida engelsk iakttagare beskrev de engelska

kontoristernas arbetsförhållanden i följande ordalag: "It is a curious mechanical service, this, both of memory and of tapping fingers. The stenographer has to listen with attention and transcribe with accuracy into shorthand or with her typewriter, the ideas of her employer, while her own must be non-existent".¹⁰ Likheten mellan den kvinnliga kontoristens och arbetarens arbetsförhållanden var således slående. Högerriksdagsmannen Pontus Fahlbeck konstaterade, i samband med en riksdagsdebatt, att de statligt anställda biträdena var att jämställa med kroppsarbetare och deras krav på drägligare arbetsförhållanden var "en liten del av den stora arbetarfrågan"¹¹

Anställningsförhållandena skapade givetvis en mycket osäker social och ekonomisk tillvaro för de kvinnliga biträdena. Det är därför inte förvånande att de redan tidigt visade ett stort intresse för organisationstanken och de fackliga strävandena startade strax efter sekelskiftet. Efter förebild från de kvinnliga telefonisterna och telegrafisterna bildade de kvinnliga biträdena inom statens verk och myndigheter år 1907 en facklig organisation, som fick namnet Föreningen kvinnor i statens tjänst (FKST). Föreningens syfte var, att tillvarata de kvinnliga biträdenas gemensamma intressen.¹² Denna intressegemenskap kom främst att artikuleras kring frågan om en fast anställning för de kvinnliga biträdena – kvinnans rätt att inneha ordinarie statlig befattning. Till denna fråga knöts också frågan om *gift* kvinnas rätt till ordinarie statlig tjänst.

I den process som brukar benämnas kvinnoemancipationen har dessa kvinnors kamp för förbättrade sociala och ekonomiska villkor rönt en tämligen liten uppmärksamhet. Detta hör sannolikt samman med den allmänna trenden inom historisk forskning, att den lägre medelklassens historia har betraktats som mindre intressant än t ex arbetarklassens. Detta synsätt går igen inom internationell forskning, men på senare år har den lägre medelklassens historia fått en större uppmärksamhet.¹³ Intresset för kvinnohistoria har dessutom först under senare år tilltagit.

Inom främst den internationella forskningen har man betonat att kvinnorna mestadels varit mindre intresserade än männen att organisera sig.¹⁴ Det har främst varit inom yrken, där kvinnorna haft karriärmöjligheter som fackliga sammanslutningar utvecklats. En sådan yrkesgrupp är folkskollärarna. Kvinnornas motstånd mot att gå in i fackföreningar eller själva bilda fackföreningar förklaras med kvinnornas specifika arbetsförhållanden, som t ex kort arbets- och anställningstid.¹⁵

Ser man till de faktorer som främjat tjänstemännens organisering i allmänhet är det i huvudsak två faktorer som bör betonas, arbetsplatsernas storlek och närheten till och samarbetet med arbetarna.¹⁶ Vad beträffar arbetsplatsernas storlek har forskningen speciellt pekat på graden av byråkratisering, vilken skapade en differentiering av arbetsuppgifterna. Ju mer rutinartade och opersonliga arbetsuppgifterna var, desto sannolikare var det att tjänstemännen organiserade sig fackligt. Vad gäller närheten till arbetarna kan konstateras att inom de statliga verk, där det funnits en tidig facklig organisering bland

arbetarna, som t ex järnvägen, post och telegraf har också tjänstemännen organiserat sig.¹⁷

Problemställning

Syftet med denna uppsats är att studera hur Föreningen kvinnor i statens tjänst (FKST), vilken företrädde de kvinnliga kontorsbiträdena inom den svenska statsförvaltningen, förde fram sina krav på förbättrade anställningsförhållanden och hur dessa krav bemöttes av de beslutsfattande instanserna regering och riksdag. Uppsatsen har tidsmässigt avgränsats till perioden 1904–1912, men den problematik som berörs – kvinnan på den svenska arbetsmarknaden – har sitt ursprung långt tidigare. Först långt in på 1900-talet kan vi emellertid tala om en *formell* likställdhet mellan man och kvinna på den svenska arbetsmarknaden.

Den utveckling som föregick fackföreningsbildandet kan i korthet tecknas på följande sätt. Genom olika organisatoriska och tekniska förändringar, med början under 1800-talets sista årtionden, omgestaltades den statliga byråkratin och de statligt anställdas arbetsförhållanden. För kvinnorna fick införandet av skrivmaskinen och telefonen en avgörande betydelse. Förändringarna medförde att ett stort antal kvinnor anställdes i statlig tjänst i rutinbetonade och opersonliga yrken. Kompetenskraven sattes lågt för att man skulle kunna erbjuda låga löner. De ogynnsamma sociala och ekonomiska förhållandena drev fram en facklig medvetenhet, som tog sig uttryck i ett fackligt organisationsarbete för att tillvarata de gemensamma intressena.

För de kvinnliga biträdena fanns endast ett sätt att få gehör för sina krav och det var genom den s k petitionsrätten. Detta under förutsättning, att man inte gick fram strejkvägen, men detta var en för de flesta tjänstemännen icke ”respektabel” väg.¹⁸ Petitionsrätten innebar, att de statligt anställda kunde vända sig till berörda ämbetsverk eller Kungl Maj:t för att få sina krav tillgodosedda. Petitioner måste liksom alla andra skrivelser till stat och myndigheter behandlas, men också avgöras.¹⁹

Det fanns således inga lagliga hinder för FKST, att framställa sina krav och därigenom påverka sina medlemmars situation. Hindren fanns istället i beslutsprocessen, vilken behärskades av männen. Detta aktualiserar ett problem som alltid uppstår när vi studerar problem som berör kvinnans rättsliga ställning, nämligen att det är männen som beslutar om reformer, som kan gynna kvinnorna. Reformen som berört kvinnans rätt i skilda sammanhang har genomförts på männens villkor.²⁰ Denna iakttagelse gäller givetvis också här, men vi kan dock se hur långt männen är beredda att acceptera FKST:s krav. Hur nära anknöt beslutsinstansernas beslut till de kvinnliga biträdenas egna önskemål och på vilka punkter ville man ej ge efter för biträdenas krav? Männens attityder speglas mycket väl i statliga utredningar, riksdagsdebatter och regeringsförslag.

De kvinnliga kontoristerna organiserar sig

Liksom i fallet med så många av de tjänstemannaorganisationer som bildades av kvinnor inom den offentliga sektorn kring sekelskiftet och under de närmaste årtiondena därefter finns klara förgreningar till Fredrika Bremerförbundet. När FKST bildades var det ingen tillfällighet, att två av Fredrika Bremerförbundets styrelsemedlemmar, A Torstensson och S Ulrich, fungerade som det konstituerande mötets ordförande och sekreterare.²¹ Redan före föreningens grundande 1907 fanns intima kontakter mellan företrädare för biträdena i de statliga verken och myndigheterna och Fredrika Bremerförbundet, vilket tydligt manifesterades vid det möte som hölls den 26 november 1906. Mötet hade samlat ca 40 kvinnliga biträden från skilda ämbetsverk och myndigheter och närvarande var också FBF:s förvaltningsutskott.²²

Syftet med mötet var att gå ut i en gemensam aktion för att förbättra anställningsförhållandena för de kvinnliga biträdena. Men redan år 1904 hade en grupp kvinnliga biträden hemställt, att FBF skulle verka för att "i ämbetsverk, där den kvinnliga arbetskraften numera visat sig oundgänglig, inrättades för kvinnliga funktionärer afsedda ordinarie befattningar, med hvilka voro förenad rätt att vid inträffande sjukdomsfall behålla viss del av aflöningen samt att, sedan viss lefnads- och tjänsteålder blifvit uppnådd, komma i åtnjutande af pension".²³ Vid det ovanstående mötet i november 1906 knöt Fredrika Bremerförbundets förvaltningsutskott ordförande an till 1904 års hemställan från de kvinnliga kontoristerna och pekade på det intresse som sedan dess funnits hos FBF för de kvinnliga biträdenas sak.²⁴

Det nära samarbetet mellan FBF och de kvinnliga biträdena kom att fortgå också efter bildandet av FKST. Några av de ledande kvinnorna inom FKST kom att inväljas i Fredrika Bremerförbundets styrelse, t ex Elin Rheborg och Gertrud Törnell.²⁵

Biträdenas arbetsuppgifter, ålder och inkomstförhållanden

Som framgått tidigare togs det första samlade kravet på en lösning av biträdesfrågan sin början 1904. Den utredning Fredrika Bremerförbundet lät verkställa på begäran av de kvinnliga biträdena kom sedermera – år 1905 – att ligga till grund för en av borgmästare C A Lindhagen framlagd motion i andra kammaren. I denna anhöll Lindhagen om att åtgärder borde vidtagas för att de kvinnliga biträdena inom den statliga förvaltningen skulle erhålla en fast anställning, med rätt till sjukhjälp, semester och pension. Lindhagen påpekade att det fanns extra ordinarie manliga biträden som befann sig i samma brydsamma situation som de kvinnliga biträdena, men med den skillnaden, att de manliga biträdena kunde bli ordinarie. Lindhagen betonade vidare att kvinnornas situation var sämre p g a det dubbla arbetet i statens tjänst och i hemmet, vilket ytterligare förstärkte kvinnornas svårigheter.²⁶ Riksdagen avslag dock Lindhagens motion.²⁷

För att belysa de kvinnliga biträdenas anställningsförhållanden skall jag redovisa några av de resultat som Fredrika Bremerförbundets utredning kom fram till. Kompletterad med en av 1902 års Löneregleringskommitté verkställd utredning ger den en god inblick i de kvinnliga biträdenas sociala och ekonomiska förhållanden. Fredrika Bremerförbundets undersökning omfattade 306 biträden, medan Löneregleringskommitténs upptog 320 biträden, varav ca 10 % eller 29 biträden var män.²⁸ Huvuddelen av de manliga biträdena var anställda vid länsstyrelserna.²⁹

Ser vi först till den art av arbetsuppgifter som de kvinnliga biträdena utförde var 27,8 % sysselsatta med granskning och bokföring, 23,5 % i renskrivningsarbete, 15,7 % med skilda statistikgöromål, 5,6 % med expeditionsarbete och uppsättning av skrivelser, 4,6 % i arkiv- och biblioteksarbete, 3,3 % med kartritning samt 19,6 % med diverse göromål.³⁰ I Löneregleringskommitténs utredning ges möjlighet till en jämförelse mellan den kvinnliga och manliga biträdespersonalen. En direkt jämförelse med FBF:s undersökning är inte alltid möjlig – man använde sig av skilda arbetsbeskrivningar – men på de flesta punkter kan emellertid direkta jämförelser göras. Det bör dock framhållas, att procentsiffrorna för den manliga biträdespersonalen motsvarar mycket små nominella tal. I Löneregleringskommitténs undersökning var fördelningen mellan de olika arbetsuppgifterna enligt följande (männens procentsiffror är inom parentes): renskrivningsarbete 25,8 % (31,0 %), statistikgöromål 14,4 % (6,9 %), revisionsarbete 7,9 % (0), bokföring 11,0 % (3,5 %), expeditionsarbete 5,5 % (0) samt andra göromål 35,4 % (58,6 %).³¹

Som framgår av de två utredningarna föreligger inga betydande skillnader mellan den kvinnliga biträdespersonalens arbetsuppgifter. En jämförelse mellan den kvinnliga och den manliga biträdespersonalen visar emellertid flera viktiga skillnader. Generellt har kvinnorna mer differentierade arbetsuppgifter, medan den manliga biträdespersonalen i huvudsak återfinns inom två områden, nämligen renskrivningsarbete och kategorin ”andra göromål”. Förklaringen till den manliga biträdespersonalens enahanda arbetsuppgifter kan ses mot bakgrunden av att den återfinns till största delen inom en myndighet, nämligen länsstyrelserna.

Om vi övergår till att studera åldern hos den manliga och kvinnliga biträdespersonalen framgår den av följande tabell.

Tabell 1. Biträdespersonalens ålder

Kön/Åldersgrupp	–20	21–30	31–40	41–50	51–	SA
Kvinnor N	11	88	78	69	45	291
%	3,8	30,8	26,8	23,7	15,4	100,0
Män N	–	7	4	6	12	29
%	–	24,2	13,8	20,7	41,3	100,0

Tabellen visar att det förelåg betydande skillnader mellan den manliga och kvinnliga personalen ifråga om ålder. Andelen äldre män var påtaglig. Drygt 40 % av de manliga biträdena var över 51 år, medan motsvarande andel bland de kvinnliga biträdena var 15,4 %. I övrigt kan man konstatera att drygt hälften av den kvinnliga biträdespersonalen var mellan 21 och 40 år. Dessutom fanns det inga män under 20 år anställda. De skillnader som förelåg kan inte bara förklaras med att männen varit anställda fler år än den kvinnliga biträdespersonalen, utan förklaringen torde framför allt vara att männen i allmänhet var betydligt äldre när de anställdes som biträden.³² Kvinnornas åldersfördelning förklarar också till stora delar deras starka engagemang för att gifta kvinnor skulle få inneha statlig tjänst, eftersom majoriteten av den kvinnliga biträdespersonalen befann sig i de mest fertila åldrarna, där giftermålsfrekvensen var störst.

Om vi går över till att studera skolunderbyggnaden hos den kvinnliga respektive manliga biträdespersonalen framkommer intressanta fakta. Av de manliga biträdena innehade 27,6 % studentexamen, medan endast 2,8 % av kvinnorna hade motsvarande skolutbildning. Av dem som hade en skolunderbyggnad motsvarande högre läroverk eller högre flickskola var däremot andelen kvinnor betydligt högre (69,0 %), medan endast 31,4 % av männen hade motsvarande utbildning. Endast folkskoleutbildning hade 28,2 % av den kvinnliga biträdespersonalen, medan männens andel var 31,0 %.³³ Utifrån de redovisade procenttalen över skolunderbyggnaden kan man konstatera att såväl den kvinnliga som den manliga biträdespersonalen hade en hög utbildningskompetens.

I Fredrika Bremerförbundets och Löneregleringskommitténs utredningar redovisades också biträdespersonalens löneförhållanden, vilka sammanställts i nedanstående tabell.

Tabell 2. Årsinkomst för kvinnliga och manliga biträden år 1906

Kön/Årsinkomst	-800	801-1200	1201-1600	1601-	SA
Kvinnor N	48	119	59	33	259
%	18,5	45,9	22,8	12,7	100,0
Män N	11	12	2	1	26
%	42,3	46,2	7,7	3,8	100,0

Källa: 1902 års löneregleringskommitté. VIII, s 40, 130 tabell 10.

Anm: Tabellen omfattar endast dem som varit anställda minst 9 månader vid undersökningstillfället.

Som framgår av tabell 2 förelåg mycket stora skillnader i löneförhållandena mellan den kvinnliga och manliga biträdespersonalen, men inte på ett sådant sätt som vi kunde förmoda. Eftersom männen var äldre och hade en högre utbildning kunde vi anta att de skulle ha genomgående högre löner, men så var inte fallet. Närmare 90 % av de manliga biträdena hade en inkomst som understeg 1200 kronor per år. Av de kvinnliga biträdena återfanns drygt 60 %

inom motsvarande inkomstskikt, medan drygt 30 % hade en årsinkomst som översteg 1200 kronor. För att förklara dessa skillnader måste vi studera arbetsuppgifternas art och de löner som gavs för respektive arbetsuppgift. Det visar sig nämligen att de arbeten, där den manliga biträdespersonalen sysselsattes kännetecknades av de lägsta lönerna. Dit hörde bl a renskrivningsarbetet och det som definierades som "andra göromål", medan t ex bokföring och expeditjonsarbete gav högre förtjänster.³⁴

Vid en jämförelse med de löner som gavs industriarbetare vid sekelskiftet kan man konstatera, att biträdena hade betydligt högre löner. Inom t ex den mekaniska verkstadsindustrin erhöll endast ca 16 % år 1901 en lön som översteg 1200 kronor.³⁵

Utifrån de iakttagelser som gjorts angående löneförhållandena kan vi konstatera, att lönen inte utgjorde ett konfliktskapande problem ur de kvinnliga biträdenas perspektiv. De skillnader som förelåg mellan den kvinnliga och manliga biträdespersonalen var istället att söka i själva anställningsförhållandet. Kvinnorna saknade den trygghet och sociala säkerhet som männen kunde uppnå i form av ordinarie anställning. FKST:s krav på en ordinarie anställning var i första hand en fråga om att kvinnor och män i samma befattningar skulle erhålla en formell likställdhet när det gällde anställningsförhållandena.

I en artikel i tidningen Från svenska statsförvaltningen påtalades också mycket starkt av M Stael von Holstein, att kvinnornas strid för förbättrade arbetsförhållanden ej var en kamp gentemot männen.³⁶

De kvinnliga biträdena fick således i sin fackliga intresseartikulering först sträva efter att nå upp till en formell likställdhet med männen, innan de kunde gå vidare i kampen mot de gemensamma problemen.³⁷

Biträdesfrågan inför riksdagen

Det första steget mot en lösning av de kvinnliga biträdenas anställningsförhållanden togs när borgmästare C A Lindhagen förde upp frågan i riksdagen år 1905. Inför statsutskottet fann emellertid Lindhagens motion ingen nåd.³⁸ Enligt utskottet skulle tillämpningen av Lindhagens förslag få alltför vittgående ekonomiska konsekvenser. Främst var det de ökade kostnaderna för staten som avskräckte utskottsledamöterna. När utskottsförslaget förelades kamrarna bifölls det i FK, medan AK avslög det, vilket fick till följd att motionen ej antogs.³⁹

Året därpå återkom emellertid Lindhagen med en identiskt lydande motion. Den här gången mottogs den mer positivt. Trots att statsutskottet åter avslög motionen, enades kamrarna om ett reservationsförslag som framlagts i utskottet. En betydelsefull skillnad fanns dock mellan Lindhagens förslag och reservationsförslaget. I det senare stod det att biträdespersonalen borde beredas "en *fastare* anställning", vilket var betydligt svagare än Lindhagens

formulering, nämligen ”en *fast* anställning”.⁴⁰ Den förra formuleringen gav utrymme för andra lösningar än en *ordinarie* anställning. Reservationsförslaget bör dock ses i ljuset av beslutet vid 1905 års riksdag. Det behövde inte bli lika kostsamt för statsmakten. Riksdagsbeslutet hade det goda med sig att frågan skulle utredas av den år 1902 tillsatta Löneregleringskommittén.

Före år 1907 hade ingen direkt aktion skett från den berörda biträdespersonalens sida annat än genom den skrivelse som avfattades till Fredrika Bremerförbundet år 1904. För riksdagens ledamöter var FBF:s utredning väl känd, eftersom den var bilagd Lindhagens motion år 1905. Vid det tidigare nämnda mötet i november 1906 beslöts emellertid, att de kvinnliga biträdena själva skulle gå in med en petition till Kungl Maj:t. Förslaget till petitionsskrivelser upprättades av en särskild kommitté bestående av G Thörnell, B Koersner, I Löfström, E Rheborg och G Runnqvist, sedermera Föreningen kvinnor i statens tjänst första styrelse.⁴¹ Vid ett möte den 29 november 1906 diskuterades sedan förslaget och den slutgiltiga ordalydelsen fastställdes. I december skickades petitionen till Kungl Maj:t, undertecknad med drygt 230 namnunderskrifter.⁴²

I den kvinnliga biträdespersonalens förslag var den ledande principen, att de kvinnliga biträdena skulle beredas ”fast anställning, motsvarande i tillämpliga delar den, som åtnjutas af ordinarie tjänstemän”.⁴³ Innebörden av detta var bl a rätt till sjukhjälp, semester och pension. Petitionen överensstämde således med de krav som framfördes i Lindhagens motioner.⁴⁴

Petitionen kom att delges Löneregleringskommittén, men ett beslut lät vänta på sig. Detta föranledde C A Lindhagen att vid 1909 års riksdag interpellera i frågan. I interpellationen frågade Lindhagen när ett besked var att vänta i biträdesfrågan. ”Åtskillig utredning i ärendet har sedan (1906) veterligen ägt rum. Men riksdagarna gå utan att trots mångahanda förespeglingar, detta utredningsarbete tager form och kommer med något glimt av förhoppning för dem saken gäller. Tvärtom regleras lönerna i det ena ämbetsverket efter det andra utan att dessa statstjänare tages med”.⁴⁵

Frågan om biträdespersonalens anställningsförhållanden skulle dock komma att behandlas redan vid den nästkommande riksdagen. Anledningen härtill var inte främst de påstötningar Lindhagen gjort, utan att Fångvårdsstyrelsen i sitt anslagsäskande fört upp en biträdestjänst i ordinarie stat. Justitieminister G A Petersson fann med anledning av detta behovet påkallat, att i statsverkspropositionen ta upp hela biträdesfrågan till diskussion. Skälet var, enligt justitieministern, att anställningsförhållandena för den kvinnliga biträdespersonalen bestämdes utifrån skilda principer p g a verkschefernas olika bedömningsgrunder. Detta krävde en enhetlig reform, för att komma åt missförhållanden, som t ex avsaknaden av föreskrifter angående rätt till pension.⁴⁶

Justitieministern kritiserade mycket starkt det betänkande som Löneregleringskommittén lagt fram år 1907 och menade, att biträdespersonalen måste erhålla samma anställningsförmåner som övriga statstjänstemän. Han sammanfattade sina synpunkter i följande ordalag: ”att när för en myndighet föreligger

ett verkligt behof av biträde samt myndigheten kan för statstjänsten utnyttja biträdets arbetskraft i hufvudsakligen samma omfattning som den ordinarie personalens, bör en dylik biträdeshbefattning uppföras å myndighetens ordinarie stat".⁴⁷

Innebörden av detta var att de biträden som uppfördes på ordinarie stat skulle erhålla konstitutorial, arbetstiden på tjänsterummet skulle bestämmas till 6 å 7 timmar, avlöningen skulle utgå i lön, tjänstgöringspenningar, ortstillägg jämte ålderstillägg och vid sjukdom eller tjänstledighet skulle samma förmåner gälla som för tjänstemän i övrigt. Dessutom skulle de ordinarie biträdena erhålla semester utan avdrag på lönen, och pensionsrätt.⁴⁸

Förslaget var emellertid inte lika radikalt som det vid ett första påseende kan verka, ty vissa grundläggande förutsättningar måste uppfyllas för att de kvinnliga biträdena skulle kunna erhålla en ordinarie anställning. När justitieministern använde ordet "behof" avsågs endast en liten del av de kvinnliga biträdena. För det stora flertalet av kvinnliga biträden vars sociala och ekonomiska situation tedde sig svår var ingen reform påkallad. Det var först när statsintresset gjorde sig påmint som myndigheterna fick rätt att inrätta ordinarie biträdeshbefattningar. Justitieministern hade ej heller med ett enda ord nämnt frågan om den gifta kvinnans rätt att inneha ordinarie statlig tjänst.

I riksdagen utspann sig en livlig debatt, som främst kretsade kring lönesättning och de konsekvenser förslaget kunde få i framtiden. De flesta ansåg förslaget vara av stor betydelse för kvinnornas ställning. Lindhagen, som tidigare drivit biträdeshpersonalens fråga i riksdagen, konstaterade att anställningsförhållandena skulle ordnas för första gången på ett likvärdigt sätt för den kvinnliga och manliga biträdeshpersonalen. Men samtidigt var Lindhagen lite skamsen, eftersom han inte observerat att "denna stora fråga råkade vara insmugglad i staten för fångvårdsstyrelsen".⁴⁹ Han medgav att han inte läst propositionen tillräckligt noggrant och han beklagade, att han inte själv motionerat med anledning av propositionen.

Den enda som motionerat i frågan var AK-ledamoten Ernst Beckman (lib), som efter förmedling av AK-ledamoten T af Callerholm (lib) lade fram ett förslag som utarbetats av Föreningen kvinnor i statens tjänst. Den kvinnliga biträdeshpersonalen föreslog, att lön inklusive tjänstgöringspenningar och ortstillägg skulle vara 1200 kronor och att ålderstillägget uppdelades i tre intervall – 5, 10 och 15 år – med 200 kronor för varje, vilket således skulle medföra en slutlön på 1800 kronor.⁵⁰

Föreningens ordförande Elin Rheborg hade också bett Fredrika Bremerförbundet stödja motionen genom att ingå med en skrivelse till statsutskottet. Samtidigt hade Elin Rheborg och föreningens sekreterare uppvaktat 39 riksdagsmän av båda kamrarna.⁵¹ Ett flertal riksdagsledamöter hänvisade också i samband med debatten till dessa skrivelser.⁵²

Kamrarnas beslut avvek emellertid något från den kvinnliga biträdeshpersonalens krav i det att det sista ålderstillägget var borttaget.⁵³

Biträdeshfrågans behandling vid 1910 års riksdag visar på de skilda sätt

Föreningen kvinnor i statens tjänst artikulerade sina intressen. Tre olika sätt demonstrerades. För det första försökte man vidtala enskilda riksdagsledamöter att framföra deras krav i form av en motion. För det andra genom personlig uppvaktning hos närmare 40 enskilda riksdagsmän försökte föreningen vinna gehör för den egna motionen. För det tredje gick Föreningen kvinnor i statens tjänst samman med Fredrika Bremerförbundet, för att därigenom få en större slagkraft i sina krav. Fredrika Bremerförbundet var till skillnad från Föreningen kvinnor i statens tjänst en väl etablerad påtryckningsgrupp, vars åsikter sannolikt tillmättes en större betydelse än den egna organisationens. Att Fredrika Bremerförbundet inte var en facklig organisation var också av vikt, ty år 1909 hade medfört, förutom storstrejken, att föreningsrätten för statstjänstemän erkänts, men det fanns säkerligen många i riksdagen som var motståndare till att statstjänstemän organiserade sig fackligt. När kvinnliga statstjänstemän gjorde sammalunda finns det skäl att anta att motståndet steg.⁵⁴

Bland många konservativa ansågs det som opassande att tjänstemän organiserade sig fackligt och speciellt när de fackliga intressena kom i konflikt med det s k statsintresset var man på direkt kollisionkurs.⁵⁵

Föreningens framgång vid 1910 års riksdag var dock endast "halv", eftersom den kvinnliga biträdespersonalens rätt till ordinarie befattning inte var helt löst. Visserligen genomfördes också år 1910 en liknande tjänstereglering vid Generaltullstyrelsen, men den gifta kvinnans rätt till ordinarie statlig befattning var ej fastslagen.

I de instruktioner som bl a utfärdades för Generaltullstyrelsen stadgades, att om en kvinna som innehade ordinarie tjänst gifte sig skulle hon anses ha frånträtt tjänsten. Styrelsen för myndigheten kunde dock, om det var lämpligt, låta henne kvarstå i extra tjänst. Liknande bestämmelser fanns också hos Generalpoststyrelsen, Järnvägsstyrelsen och Telegrafstyrelsen.⁵⁶

I det delbetänkande som avgavs av Löneregleringskommittén år 1911 ansågs de bestämmelser, som redan fanns för de ovannämnda verken, som vägledande för framtiden. I betänkandet sades att "Kvinna, vederbörande myndighet, som anställt henne, obetaget, att, där sådant befinnes lämpligt, bibehålla henne i extra tjänst eller använda henne såsom tillfälligt biträde".⁵⁷

Någon egentlig motivering till sitt ställningstagande hade inte Löneregleringskommittén, annat än att de "för sin del ansett det vara lämpligast".⁵⁸ Inom kommittén saknades emellertid inte opponenter till kommittéförslaget. Häradshövding af Callerholm, vilken stod Föreningen kvinnor i statens tjänst nära, ansåg det vara "en onödigt hårdhet mot de kvinnliga biträdena att förbinda ingående i äktenskap med ovillkorligt skiljande från innehavande ordinarie befattning".⁵⁹

Löneregleringskommitténs betänkande kom sedermera att ligga till grund för den proposition regeringen framlade vid 1912 års riksdag. I Kungl Maj:ts proposition var dock bestämmelserna angående gift kvinna något annorlunda formulerade. Dels ansåg man "att gift kvinna må till biträdesbefattning

befordras allenast efter af Kungl Maj:t på framställning i varje enskildt fall lämnadt medgifvande", dels att "där kvinnliga innehafvare af biträdestjänst ingår äktenskap, hon icke skall vara skyldig att af sådan anledning afgå från tjänsten därest icke vederbörande öfverordnande myndighet med hänsyn till det allmännas intresse finner det nödigt".⁶⁰

Denna åsikt var också statsutskottets, med den skillnad att slutet omformulerats till "med hänsyn till tjänstens behöriga upprätthållande finner det nödigt".⁶¹ Enligt Kungl Maj:ts och utskottets mening skulle det inte behöva medföra, att ett biträde som ingick äktenskap var tvungen att sluta sin ordinarie anställning, förrän myndigheten prövat varje enskildt ärende. Konsekvensen av detta var, att de kvinnliga biträdena utelämnades åt ett visst godtycke. En del kunde tvingas frånträda sin befattning, medan andra kunde kvarstå i tjänsten. Innebörden i såväl Kungl Maj:ts som statsutskottets förslag måste tolkas så, att man inte var angelägna om att skapa en bestämd regel, som gav den gifta kvinnan rätt att inneha ordinarie befattning. De vaga regler som skulle komma att gälla om riksdagen följde förslaget skulle givetvis avskräcka de kvinnliga biträdena från att ingå äktenskap.

Föreningen kvinnor i statens tjänst hade inlämnat ett förslag till Kungl Maj:t i samband med Löneregleringskommitténs betänkande år 1911. I petitionen framförde de kvinnliga biträdena sina förhoppningar om att Kungl Maj:t skulle framlägga ett förslag som överensstämde med af Callerholms yrkande inom kommittén. Föreningen var dock synnerligen hovsam i sin framställning och menade försiktigtvis, att frågan om kvinnans rätt att inneha ordinarie statlig tjänst borde utredas ytterligare. I sin skrivelse till Kungl Maj:t framförde FKST ett förslag, som till största delen stämde överens med det förslag som sedermera kom att framläggas av regeringen. I föreningens petition anhöll man om att "kvinnlig befattningshafvare, som ingår äktenskap skall vara skyldig, att afgå från tjänsten endast i det fall att ämbetsverket finner det nödigt".⁶²

Likheten mellan FKST:s och regeringens förslag måste tyda på att de kvinnliga biträdenas önskemål vunnit gehör hos regeringen. Samtidigt är det märkligt att de kvinnliga biträdena inte drev frågan till sin spets genom att förorda att bestämmelserna om gift kvinna helt togs bort. I ett sådant krav hade de sannolikt fått stöd från riksdagens vänsterpartier och givetvis Fredrika Bremerförbundet. Det senare hade i en inlägga till Löneregleringskommittén föreslagit, att "kvinnor icke må uteslutas från några befattningar inom de tjänstegrupper, som enligt grundlagens bud skola stå öppna för dem".⁶³

FKST:s agerande framstår som lite motsägelsefullt, ty tidigare hade man bestämt avvisat alla stegvisa lösningar ifråga om de ordinarie befattningarna. År 1908 var man obenägen att medverka i en gemensam uppvaktning med Fredrika Bremerförbundet och de anställda biträdena vid Generalpoststyrelsen, för att åstadkomma en lösning av biträdesfrågan bland de postanställda. Föreningen hänvisade till, att man inte ville uppvakta enstaka verk, utan biträdesfrågan skulle lösas gemensamt för samtliga statens verk och myndigheter.⁶⁴

Som förhållandet nu blev innebar föreningens liksom Kungl Maj:t och utskottets förslag att utrymme gavs åt en godtycklig behandling av de biträden som i framtiden skulle ingå äktenskap, något som måste missgynna den kvinnliga biträdespersonalens sak. Kravet på ett borttagande av begränsningarna angående gift kvinnas rätt att inneha ordinarie biträdesbefattning skulle likväl framföras vid riksdagens behandling av frågan.

I en motion till 1912 års riksdag föreslog C A Lindhagen att bestämmelserna helt skulle slopas. Lindhagen som tidigare stött Föreningen kvinnor i statens tjänst krav gick här således ett steg längre än föreningen.

I riksdagsdebatten hävdade Lindhagen att företrädarna för den kvinnliga biträdespersonalen i första hand företrädde de mer kvalificerade biträdena, medan den stora majoriteten utelämnades. Lindhagen yttrade, att de "som ha stort inflytande i skrivbiträdenas organisationer . . . ha icke haft tillräckligt intresse för de mest nödlidande".⁶⁵ Orsaken till Lindhagens kritiska hållning till föreningen var, att denna accepterat en differentiering i lönesättning mellan skilda grupper av biträdespersonal, så att de som hade mer kvalificerade arbetsuppgifter speciellt skulle gynnas. Till dessa hörde enligt Lindhagen bl a den ledande gruppen inom Föreningen kvinnor i statens tjänst.

Frågan om inrättande av ordinarie biträdesbefattningar kom emellertid inte enbart att gälla det ovan nämnda spörsmålet, utan också om biträdesbefattningarna skulle förbehållas kvinnliga sökanden. Detta var en dittills icke diskuterad fråga, men den hade aktualiserats av Löneregleringskommittén och statsutskottet hade följt upp dessa tankegångar. I statsutskottets förslag sades nämligen att de ordinarie biträdesbefattningarna uteslutande skulle besättas av kvinnor.⁶⁶ Kungl Maj:t hade å sin sida menat, att detta fick respektive verk självt avgöra.⁶⁷

Statsutskottets förslag innebar, att man gick emot den princip som varit vägledande för den kvinnliga biträdespersonalen allt sedan Föreningen kvinnor i statens tjänst bildades, nämligen att kvinnor skulle anställas på samma villkor som manliga tjänstemän.⁶⁸ I statsutskottets motivering sades, att "såväl befattningarna som de för desamma föreslagna aflöningsbeloppen synes nämligen utskottet tala för, att befattningarna böra besättas uteslutande med kvinnor".⁶⁹ Argumentet var detsamma, som framfördes under senare hälften av 1800-talet, när kvinnor för första gången fick tillträde till biträdesbefattningar i statens tjänst. Kvinnlig arbetskraft var visserligen högt efterfrågad, men det gällde endast lägre befattningar och deras löner skulle vara lägre än männens, eftersom kvinnan ej hade rollen som familjeförsörjare.⁷⁰ Det ekonomiska ansvaret gentemot familjen ålåg mannen.

Utskottets förslag innebar också, att den garanti männen utgjorde som lönepådrivande faktor försvann. Om de ordinarie biträdesbefattningarna uteslutande innehades av kvinnor skulle möjligheterna att genomdriva löneförbättringar minska. Tjänsterna skulle förbli underordnade och lågt betalda. Skulle dessutom den gifta kvinnans rätt till ordinarie tjänst vila på en så lös grund, som utskottsförslaget innebar, var utsikterna för den kvinnliga biträ-

despersonalen allt annat än ljusa. Statsmakterna hade alla trumf på sin hand. Få biträden skulle gifta sig, eftersom därmed försörjningsargumentet skulle överföras till att gälla den äkta maken. Ett ytterligare argument framfördes också, men först i samband med riksdagsdebatten, nämligen att kompetenskravet skulle sättas så lågt som möjligt. Detta för att uppenbarligen understryka tjänsternas ringa status och därmed skulle män överhuvud taget ej göra anspråk på dem.⁷¹

Trots en tämligen klar samstämmighet i Kungl Maj:ts och utskottets förslag blev riksdagsdebatten mycket intensiv. Argumenten för och emot kvinnans anställning i ordinarie tjänst följde inte de politiska partigränserna. Inom samtliga politiska partier fanns en påtaglig splittring, som mycket tydligt framträdde när frågan om den gifta kvinnans ställning på arbetsmarknaden diskuterades.

I både första och andra kammaren framförde ett flertal riksdagsmän den åsikten att om kvinnor anställdes i ordinarie statlig tjänst skulle det medföra en konflikt mellan hemarbetet och tjänsten som biträde i statsförvaltningen. Starkast betonades denna åsikt av högerens representanter, men även bland frisinna och socialdemokrater hade den sina anhängare. För dem var kvinnans "naturliga plats" i hemmet. En ordinarie tjänst skulle hindra kvinnan från att "ägnas den omsorg åt hemmets vård, som hon väl är skyldig".⁷² Yttrandet fälldes av högermannen Ph Klingspor, men liknande tankegångar fanns hos socialdemokrater, som t ex E A Klefbeck och N E Lindberg.⁷³ För många arbetare och socialdemokrater var ett av de högsta målen att kunna ha sin fru hemma för att sköta barn och hushåll, medan mannen åtog sig den ekonomiska bördan. Till detta kommer också sannolikt den rädsla, som fanns inom arbetarrörelsen, att det skulle gå med de kvinnliga biträdena som det hade gjort för många industriarbeterskor. Kvinnorna utnyttjades hänsynslöst i tungt arbete och arbetstiden var ofta mycket lång.

Motståndarna till Kungl Maj:ts förslag argumenterade starkt för ett borttagande av begränsningarna angående gift kvinna. Främst bland motståndarna stod C A Lindhagen, men han hade ett starkt stöd från flera riksdagsmän inom de egna leden samt frisinna. Framför allt betonade de den sociala orättvisa som skulle bli rådande. Slagfärdigast framställdes denna ojämlikhet av Lindhagen, som menade att begränsningarna skapade ett nytt "nunnestånd".⁷⁴ Lindhagen pekade också på statens inkonsekventa förfarande som arbetsgivare, eftersom något liknande förbud inte förelåg om gifta kvinnliga industriarbetare.

Andra riksdagsmän, däribland den frisinna K Hellberg, menade att denna fråga helt borde avgöras av kvinnorna själva, eftersom det var kvinnorna som ytterst kunde avgöra om den ordinarie tjänsten inom statsförvaltningen kunde förenas med arbetet i hemmet. Hellberg betonade, att den ordinarie tjänsten både var viktig för kvinnans ekonomi och den gav henne ett välbefinnande, som hon annars skulle sakna. De bestämmelser Kungl Maj:t och utskottet ville införa innebar, enligt Hellberg, att giftemålet närmast var att betrakta som en

brottslig handling.⁷⁵ Ett liknande konstaterande gjorde också socialdemokraten H Bäckström, som menade att även en statligt anställd måste ha rätt att följa sina känslor utan att riskera bestraffning.⁷⁶

Riksdagens beslut blev att man följde utskottets förslag, att "där kvinnlig innehavare af biträdesbefattning ingår äktenskap, hon icke skall vara skyldig att af sådan anledning afgå från befattning, därest icke vederbörande öfverordnande myndighet med hänsyn till befattningens behöriga upprätthållande finner det nödigt".⁷⁷

Riksdagsbeslutet mottogs av den kvinnliga biträdespersonalen som en framgång. Vid FKST:s årsmöte 1912 framhölls, att deras skrivelser hade påverkat Kungl Maj:t, medan Löneregleringskommitténs förslag varit "rakt ogynnsamt".⁷⁸ Missnöjet med riksdagsbeslutet var riktat mot frågan om tjänsterna skulle förbehållas kvinnor eller stå öppna även för män.

Andra kammaren delade statsutskottets åsikt, att tjänsterna *uteslutande* borde besättas med kvinnlig arbetskraft, medan första kammaren följde Kungl Maj:ts förslag, efter ett yrkande av den frisinnade riksdagsmannen C F Holmquist. I Kungl Maj:ts förslag hade man sagt att man inte ville skapa "en för alla gällande regel", utan respektive ämbetsverk och myndighet fick pröva frågan. Innebörden var dock densamma, ty i motiveringen till Kungl Maj:ts proposition konstaterades, att biträdeslönerna var låga och därför skulle få män konkurrera om tjänsterna, varför dessa i regel skulle komma att besättas av kvinnor.⁷⁹

Konsekvensen av riksdagsbeslutet var givetvis, att tjänsterna i praktiken betraktades som specifika kvinnogöromål. Ur den kvinnliga biträdespersonalens perspektiv var detta enbart negativt, eftersom de redan från början hävdade, att de ville erhålla samma anställningsförhållanden som männen.⁸⁰ Villkoret var nu, dels att en viss typ av tjänster förbehölls dem, dels att de inte fick gifta sig eftersom de då riskerade att få sparken. Det fanns ytterligare en allvarlig konsekvens av det fattade beslutet, nämligen att riksdagen fastslagit tjänsternas status som föga kvalificerade. Kort sagt hade riksdagen skapat ett kvinnoyrke med allt vad det förde med sig, inte minst vid lönesättningen.

Föreningen kvinnor i statens tjänst hade i sin framställning till Kungl Maj:t begärt en begynnelselön av 1600 kronor, jämte två ålderstillägg à 200 kronor efter 5 respektive 10 år, vilket skulle medföra en slutlön av 2000 kronor.⁸¹ Riksdagen följde däremot utskottsförslaget, som innebar en begynnelselön på 1400 kronor med två ålderstillägg à 200 kronor efter 3 respektive 6 år. Slutlönen enligt riksdagsbeslutet blev således 2000 kronor lägre.⁸²

Redan yrkandet på en slutlön på 2000 kronor uppfattades av Föreningen kvinnor i statens tjänst som ringa och från föreningens sida anfördes, att denna lön "icke räcker till att täcka oundgängliga lefnadskostnader".⁸³

Slutsatser

Kvinnorna i Sverige hade långt in på 1800-talet mycket små möjligheter att själva skapa sig ett ekonomiskt oberoende. Rätten till ett självständigt yrkesarbete saknades länge, något som medförde att kvinnorna befann sig i en undantagsställning. De offentliga tjänsterna var helt förbehållna männen och ett liknande förhållande möter oss också inom handel och hantverk. Vid mitten av 1800-talet började emellertid nya reformer genomföras, som underlättade för kvinnorna att uppnå ett ekonomiskt oberoende. År 1846 gavs t ex kvinnorna en vidgad handels- och hantverksfrihet och nya reformer skulle följa under den återstående delen av seklet.

Av stor betydelse för kvinnans emancipation var den offentliga sektorns expansion, där bland annat folkskolläraryrket öppnades för kvinnor 1853. En längre tradition hade dock sjuksköterske- och barnmorskeyrkena. För en stor del av framför allt den lägre medelklassens kvinnor medförde utbyggnaden av post- och telegrafväsendet att nya arbetstillfällen skapades. Genom nya landvinningar på telefonins och telegrafins område behövdes ett mycket större antal tjänstemän inom de affärsdrivande verken än tidigare. Denna för kvinnor tidigare helt stängda sektor kan sägas ha öppnat sina portar omkring 1870. I de affärsdrivande verkens fotspår följde snabbt statens övriga verk och myndigheter. I dessa kom introducerandet av skrivmaskinen, att få en avgörande betydelse när det gällde rekryteringen av kvinnlig arbetskraft.

När statsmakterna i allt högre utsträckning under 1800-talets sista årtionden kom att rekrytera kvinnor gjordes detta främst med utgångspunkt från att kvinnor var en betydligt billigare arbetskraft än män. Från statsmaktens sida ansåg man sig inte heller behöva tillskapa några befodringsmöjligheter för kvinnorna. Dessa omständigheter tillsammans med de i övrigt usla anställningsförhållandena, som avsaknaden av rätt till innehav av ordinarie tjänst skapade ett tjänstemannaproletariat inom statsförvaltningen, som till stora delar arbetade under samma förhållanden som arbetarna. Arbetet var rutinartat, opersonligt och stressigt, och graden av manuellt arbete var påfallande.

Dessa omständigheter medförde att den kvinnliga biträdespersonalen redan tidigt visade en facklig medvetenhet, som ledde fram till ett organiserande år 1907. Efter förebild från kontoristerna inom post- och telegrafverket, som organiserade sig år 1906, bildade den kvinnliga biträdespersonalen Föreningen kvinnor i statens tjänst.

Fackföreningar som endast omfattar kvinnor är något som endast tjänstemannarörelsen kan uppvisa. Vid seklets början fanns en facklig organisation inom LO som omfattade enbart kvinnor men dess livslängd blev kort. Ett flertal kvinnliga tjänstemannaorganisationer har däremot haft en betydligt längre livslängd.

Inom den historiska forskningen har kvinnorna ansetts negativa till fackligt organiserande. Förklaringen har man sökt i kvinnornas arbets- och anställningsförhållanden. Kvinnorna har i större utsträckning än männen haft kortare

arbets- och anställningstid. En annan förklaring, som framförts, är att kvinnorna saknat karriärmöjligheter, vilket motverkat det fackliga intresset. Inom yrken där kvinnorna haft dessa möjligheter har däremot det fackliga organiserandet gynnats, som t ex inom folkskolläraryrket. En annan mycket betydelsefull faktor är givetvis kvinnornas dubbla engagemang i hem och yrkesliv.

I denna uppsats har jag visat att det främst var de sociala och ekonomiska omständigheterna som drev fram det fackliga organiserandet. Detta underlättades av att de kvinnor som här berörts var ensamstående, så att hemarbetet således inte stod hindrande i vägen för ett fackligt engagemang. De osäkra anställningsförhållandena, såsom avsaknaden av rätt att inneha ordinarie tjänst, arbetets manuella karaktär med åtföljande opersonliga och rutinartade inslag m m har varit det som drivit fram en facklig organisering bland den kvinnliga biträdespersonalen.

I den fackliga intresseartikuleringen stod främst kampen för att få beträda ordinarie tjänster och rätt att inneha ordinarie tjänst även vid giftemål. För den kvinnliga biträdespersonalen kom därför den fackliga kampen att gälla ett erkännande av en formell likställdhet med männen, och i mycket ringa utsträckning en kamp mot männen. Striden fördes istället mot manssamhällets beslutsfattande instanser.

I sina strävanden att genomföra förbättrade anställnings- och arbetsvillkor följde kvinnorna inom Föreningen kvinnor i statens tjänst gängse påtryckningskanaler. Dels uppväktades inflytelserika kretsar inom de beslutsfattande organen, dels vidtalades enskilda riksdagsledamöter att föra fram föreningens krav. Men man försökte också gå fram tillsammans med andra kvinnoorganisationer, som t ex Fredrika Bremerförbundet. Det nära samarbetet med Fredrika Bremerförbundet har kunnat påvisas vid ett flertal tillfällen.

Inom de beslutsfattande instanserna, främst regering och riksdag, har vi kunnat konstatera att motståndet mot att kvinnorna skulle erhålla en ordinarie anställning var synnerligen starkt. När de kvinnliga biträdena offentligt började föra fram sina krav saknades nästan helt manligt stöd. Motståndet bland t ex riksdagsmännen var i första hand av mer passiv karaktär. Man hänvisade till att kostnaderna skulle bli för stora om de kvinnliga biträdena erhöll ordinarie tjänst. När väl kostnadsfrågan var övervunnen blev motståndet mer aktivt och man började ifrågasätta lämpligheten av att kvinnor innehade ordinarie tjänst. Konflikten mellan hemarbete och yrkesarbete betonades starkt, såväl från konservativt håll som från vänstern.

För statsmakten utgjorde emellertid den kvinnliga biträdespersonalen en mycket värdefull arbetskraft, som man inte kunde klara sig utan. Det var därför angeläget att biträdenas anställningsförhållanden löstes på ett för statsmakten lämpligt sätt. Följden blev att Kungl Maj:t förordade, att de kvinnliga biträdena skulle få rätt att ha ordinarie tjänst, men för gift kvinna skulle denna rätt avgöras från fall till fall av respektive myndighet. Dessutom sade man klart ifrån, att biträdestjänsterna var speciellt lämpliga för kvinnor, eftersom löneförmånerna

var ringa. Detta skulle således medföra att få män skulle söka biträdestjänster.

Det beslut som fattades vid 1912 års riksdag medförde visserligen, att kvinnor fick rätt att inneha ordinarie tjänst, men den gifta kvinnans rätt var fortfarande oklar och hennes framtid var osäker. Den kanske betydelsefullaste konsekvensen av riksdagsbeslutet var, att biträdesbefattningarna stämplades som ett kvinnoyrke, som krävde ringa kompetens, gav låg lön och var opersonligt och i högsta grad rutinartat.

NOTER

1. S Carlsson, Yrken och samhällsgrupper, s 270 ff.
2. Ibid., s 256 tabell 1.
3. Ibid., s 257 tabell 1.
4. *Svenska Telegrafverket*. I. 1881–1902, s 288 f. Se även A-M Lundgren, Kvinnan i civil statsförvaltning och tjänstemannarörelse, s 273. I Civila statsförvaltningens tjänstemannaförbund 1904–1954.
5. *Civil Service (Playfair) Inquiry Commission*. PP. 1875, xxiii, 1 st report, s 18.
5. H Martindale, *Women Servants of the State 1870–1938*, s 17.
7. Ibid.
8. Ibid.
9. *FK prot 43* (1905), s 23. Pontus Fahlbeck (h).
10. M Moystyn Bird, *Women at Work*, s 126.
11. *FK prot 43* (1905), s 23.
12. Föreningen kvinnor i statens tjänst arkiv (*FKST* arkiv). Ämnesordnade handlingar A-B. Stadgar. RA.
13. Se t ex G Crossick (ed), *The Lower Middle Class in Britain 1870–1914*. London 1977, J Kocka, *The First World War and the German Mittelstand*, *Journal of Contemporary History* 1973:1, A Mayer, *The Lower Middle Class as Historical Problem*, *Journal of Modern History* 1975.
14. Se t ex R M Blackburn, *Union Character and Social Class*, s 55 f, L Holcombe, *Victorian Ladies at Work*, s 180, D Lockwood, *The Blackcoated Worker*, s 151.
15. Se t ex Blackburn.
16. Se t ex Lockwood, s 151 f. Även M Crozier, *The Bureaucratic Phenomenon* s 38.
17. Inom dessa statliga verk började den fackliga organiseringen redan under 1890-talet.
18. Se t ex Blackburn, s 31, G Crossick, *The Labour Aristocracy and Its Values: A Study of Mid-Victorian Kentish London*, *Victorian Studies*, 19 (1976), s 306, F D Klingender, *The Conditions of Clerical Labour in Britain*, s 17, Lockwood, s 32.
19. B Westerhult, *Underdåniga påtryckningar*, s 23. För "civil servants" i Storbritannien fungerade också petitionsrätten som enda utväg för att förbättra anställningsförhållandena. Se B V Humphreys, *Clerical Unions in the Civil Service*, s 18 f.
20. Martindale, s 23.
21. RA. *FKST:s* arkiv. Protokoll från styrelse- och föreningssammanträden 1907–1941.
22. RA. *FKST:s* arkiv. Ämnesordnade handlingar A-B. Protokoll hållet vid sammanträde af representanter för de kvinnliga extra ordinarierna.
23. *AK mot 279* (1905). Bil A.
24. RA. *FKST:s* arkiv. Ämnesordnade handlingar A-B.

25. RA. *Fredrika Bremerförbundets arkiv*. Styrelseprotokoll 22.6 1909 och 27.1 1916.
26. *AK mot 279* (1905).
27. *FK prot 43* (1905), s 30 och *AK prot 55* (1905), s 19.
28. *AK mot 279* (1905). Bil och *1902 års lönerogleringskommitté*. VII.
29. *1902 års lönerogleringskommitté*. VII, s 115 tabell 1.
30. *AK mot 279* (1905), Bil A.
31. *1902 års lönerogleringskommitté*. VII, s 115 tabell 1.
32. *Ibid.*, s 23, 116 tabell 2.
33. *Ibid.*, s 26, 118 tabell 3.
34. *Ibid.*, s 40.
35. H Elmquist, *Undersökning af den mekaniska verkstadsindustrin i Sverige*, s 125.
36. *Från svenska statsförvaltningen 8/1907*.
37. Detta återspeglas bl a i de diskussioner som fördes i tidskriften *Från svenska statsförvaltningen*, vilken utgavs av de Extra-ordinaries förening. Jfr Humphreys, s 55. Hon menar att detta är en feministisk linje, eftersom den syftar till att föra upp kvinnan till formell jämställdhet med mannen.
38. *StU 119* (1905).
39. *FK prot 43* (1905), s 30 och *AK prot 55* (1905), s 19.
40. *StU 96* (1905)
41. RA. *FKST:s arkiv*. Ämnesordnade handlingar A-B. Angående den första styrelsen se Protokoll från styrelse- och föreningssammanträden 7.12 1907.
42. RA. *FKST:s arkiv*. Koncept till brev och PM till Kungl Maj:t och centrala verk 1906–1924. Se även *1902 års lönerogleringskommitté*. VII, s 89 ff.
43. *Ibid.*
44. Se ovan s 00.
45. *AK prot 67* (1909), s 3 f.
46. *Prop 1:2* (1910), s 27.
47. *Ibid.*, s 33.
48. *Ibid.*, s 33 f.
49. *AK prot 30* (1910), s 49
50. *AK mot 117* (1910). Se även RA. *FKST:s arkiv*. Årsmötesprotokoll 15.12 1910.
51. RA. *FKST:s arkiv*. Årsmötesprotokoll 15.12 1910.
52. *FK prot 20* (1910), s 7, 12.
53. *FK prot 20* (1910), s 17 och *AK prot 30* (1910), s 55.
54. Se T Ericsson, *I fosterlandets tjänst*, *En studie i den svenska arméunderbefälskårens fackliga strävanden 1901–1922*. s 43 ff. dens., *I skuggan av storstrejken*. *Krigsmakten och den militära föreningsrätten*, *Scandia* 1980:1.
55. Se t ex R Torstendahl, *Mellan liberalism och nykonservatism*, kap 4.
56. *1902 års lönerogleringskommitté*. XXIX, s 46.
57. *Ibid.*, s 47.

58. *Ibid.*, s 46.
59. *Ibid.*, s 145 f.
60. *Prop 1:2* (1912), s 31. Utgifterna för samtliga huvudtitlar.
61. *StU 2* (1912), s 7.
62. RA. *FKST:s* arkiv. Koncept till brev och PM till Kungl Maj:t och centrala verk. December 1911 till Konungen.
63. 1902 års lönerogleringskommitté. XXVII, s 23.
64. RA. *FKST:s* arkiv. Protokoll från styrelse- och föreningssammanträden 1907–1941. 4.9 1908.
65. *AK prot 7* (1912), s 11.
66. 1902 års lönerogleringskommitté. XXIX, s 35 ff. *StU 2* (1912), s 6 f.
67. *Prop 1:2* (1912), s 25.
68. RA. *FKST:s* arkiv. Koncept till brev och PM till Kungl Maj:t och centrala verk 1906–1924. 1906 till Konungen, december 1907 till Konungen.
69. *StU 2* (1912), s 6 f.
70. Se t ex Lundgren, s 273, Även i *FK prot 7* (1912). s 16.
71. Se t ex *AK prot 7* (1912), s 11.
72. *FK prot 7* (1912), s 5. Konflikten hemarbete-statlig tjänst även i *FK prot 7* (1912), s 8 f, 12, 16.
73. *FK prot 7* (1912), s 19, *AK prot 7* (1912), s 22.
74. *AK prot 7* (1912), s 15.
75. *FK prot 7* (1912), s 10.
76. *Ibid.*
77. *FK prot 7* (1912), s 23 och *AK prot 7* (1912), s 31.
78. RA. *FKST:s* arkiv. Årsmötesprotokoll 3.12 1912.
79. *Prop 1:2* (1912), s 31.
80. Se t ex RA. *FKST:s* arkiv. Koncept till brev och PM till Kungl Maj:t och centrala verk 1906–1924. 1906 till Konungen.
81. *Ibid.*, 18.12 1911 till Konungen.
82. *FK prot 7* (1912), s 21 och *AK prot 7* (1912), s 31.
83. RA. *FKST:s* arkiv. Koncept till brev och PM till Kungl Maj:t och centrala verk 1906–1924. 18.12 1911.